

SAMOKSZTAŁCENIE NAUCZYCIELA JAKO WYRAZ SAMOWYCHOWANIA

Pojęcie samokształcenia było rozmaicie rozumiane i określane przez licznych teoretyków samokształcenia, m.in. H.Radlińską, M.Librachową, K.Wojciechowskiego, A.Dobrowolskiego, W.Okińskiego.

Helena Radlińska określiła samokształcenie jako pewną formę pracy nad sobą, samo kształtowanie własnej osobowości, samo urabianie własnego charakteru, jako pewną odmianę samowychowania. Samokształcenie według niej jest siłą modelującą osobowość człowieka. Zgodnie z ideałem użyteczności społecznej, siłą tworzącą więzi między ludźmi, ułatwiającą im rozwiązywanie problemów społecznych. Cel i środki są samodzielnie dobierane przez osoby samokształcące się. Samokształcenie i samowychowanie ujmuje ono jako dwa aspekty procesu doskonalenia osobowości ludzkiej. Wiąże je z potrzebami gospodarczymi, naukowymi i społecznymi. W samokształceniu dostrzega siłę aktywizującą człowieka wyzwalającą w nim to, co najbardziej twórcze i wartościowe. Uważa, że samokształcenie jest nie tylko formą rozwijania osobowości, ale także metodą kierowania przez jednostkę własnym życiem i tworzenia warunków dla realizacji jej potrzeb i ideałów. Jest działaniem polegającym na przezwyciężeniu trudności, wpływającym na wyrabianie się u człowieka silnego charakteru. Przyczynia się do uporządkowania doświadczenia życiowego ludzi, ułatwia im wzajemne poznanie się i życie.

M.Librachowa natomiast określa samokształcenie jako "samodzielne zdobywanie wyrobienia umysłowego, ćwiczenia różnych dyspozycji umysłowych."² Tak pojmowane samokształcenie jest ściśle związane ze zdobywaniem wiedzy i wszelkiego rodzaju pracą umysłową a nie obejmuje wyrabiania cech moralnych osobistości.

K.Wojciechowski dostrzegł w tej definicji brak terminu nadrzędnego obejmującego wszelkie zmiany, przeprowadzane przez człowieka o własnych siłach w swej osobowości. Dlatego do definicji „samokształcenia - jako samodzielne zdobywanie wyrobienia umysłowego, a więc starania o zdolność obserwacji, myślenia itp. Daje pracę nad własnym charakterem.”³ Niezadowolające jest również określenie A.Dobrowolskiego, który uważa samokształcenie „jako samodzielne zdobywanie wykształcenia ogólnego.”⁴

Florian Znaniecki, a następnie jego uczeń Władysław Okiński reprezentuje odmienne ujęcie pojęcia samokształcenia. Według wybitnego teoretyka samokształcenia W. Okińskiego polega ona na samodzielnym, poddanym samokontroli realizowaniu w sobie jakiegoś mniej lub bardziej uświadamianego wzoru osobowości.⁵ Akcentuje on stały rozwój i dynamizację funkcji celu samokształcenia. Charakteryzując proces samokształcenia, W.Okiński uwzględnia: własną aktywność jednostki ludzkiej, potrzebę zmieniania i doskonalenia własnej osobowości świadomy wybór określanego wzoru osobowości, umiejętności posługiwania się mechanizmem autokreacji oraz świadome stosowanie samokontroli i samodyscypliny. Z pedagogicznego punktu widzenia "samokształcenie jest zespołem świadomych, dobrowolnych, celowych wysiłków i czynności, mających doprowadzić do uzyskania zmian osobowości kształcącej się własnym wysiłkiem osoby.”⁶ Zmiany te dotyczą: uzyskania nowych nabytków w postaci wiadomości poglądów, umiejętności i sprawności, doskonalenia dotychczasowych umiejętności, sposobów myślenia i zachowania - postaw i charakteru, modernizowania zasobów duchowych i dostosowanie się do wymogów życia, wyzbywanie się pewnych sposobów postępowania, uwalnianie się od niekorzystnych przyzwyczajęń, powściągnięcie od pewnych skłonności np. zwalczanie nałogów, wyzbywanie się arogancji, tłumienie nie wygórowanej ambicji, niepunktualności. Szczególny aspekt samokształcenia stanowi samowychowanie, które obejmuje kształtowanie osobowości w dziedzinie moralnej, społecznej, estetycznej i fizycznej. Samowychowanie jest „systematyczną i świadomą pracą nad samym sobą, w celu ukształtowania dodatnich cech charakteru, które odpowiadają określonym normom społecznym oraz sprzyjają własnemu rozwojowi.”⁷

Podobnie więc jak uczymy się sami z podręcznika, możemy „sami siebie wychowywać”, a więc podnosi wartości swojego charakteru na wyższy poziom. Efekty

samokształcenia, czyli wyniki pracy samowychowawczej zależą od aktywnego zaangażowania się (trzeba chcieć), wewnętrznego zdyscyplinowania, a więc chęci przyswajanie nowych wartości oraz samokontroli własnego postępowania, własnych czynów i postaw. Organizując pracę samokształceniową, należy pamiętać, że praca ta obejmuje elementy kształcące, jak i wychowawcze. "Nauka i wychowanie to pojęcia ściśle ze sobą związane i nie można ich rozdzielić."⁸

Spółczesność nasze potrzebuje ludzi nie tylko odpowiednio wykształconych, ale i wychowanych, tzn. przystosowanych do życia w społeczeństwie. Chodzi o to, aby każdy z nas reprezentował określoną pozytywną osobowość, a więc takie cechy charakteru, które pozwolą z pożytkiem dla innych tworzyć, pracować, działać społecznie, korzystać z dóbr kulturalnych. Potrzeba ludzi rozumnych i twórczych, uspołecznionych i zaangażowanych, oddanych sprawom ojczyzny, ludzi o wysokim poziomie moralnym, kulturalnym, należy więc doskonalić cechy osobowe we wszystkich aspektach, aby uzyskać taką właśnie sylwetkę.

Od dawna dostrzeżono zależność między doskonaleniem społeczeństwa, a działalnością dobrego nauczyciela. Zawód ten wymaga określonych cech osobowości, które decydują o skuteczności wpływu wychowawczego, i tak np. J.Dawid u dobrego nauczyciela najbardziej cenił „miłość dusz ludzkich, potrzebę doskonałości, poczucie odpowiedzialności i obowiązku, wewnętrzną prawdziwość.”⁹ S.Szuman - „przydatność dla wychowanków, skłonność agitacyjną.”¹⁰ S.Baley - „zdatność wychowawczą.”,¹¹ M.Grzegorzewska - „człowieczeństwo wyrażające się w wartościach wewnętrznych, bogactwie duchowym, dobroci, życzliwości.”¹²

Współcześnie W.Okoń osobowość pożądanego nauczyciela określa następująco: „nauczyciele chcą dawać innym - musi sam wiele posiadać, chcąc kształtować innych - musi sam być gruntownie wykształcony chcąc czynić innych lepszymi - musi sam być dobry.”¹³ Tak więc, aby być dobrym nauczycielem i podołać społecznym wymaganiom, niezbędne jest stałe doskonalenie własnych kwalifikacji, konieczna jest systematyczna praca nad doskonaleniem własnej osobowości. Pracę nauczyciela ogromnie komplikuje szybki rytm przemian zachodzących w społeczeństwie, a zwłaszcza niezwykle tempo postępu naukowo - technicznego, dynamiczny rozwój elektronicznych środków przekazu i komputerów itp. Rosną więc nie tylko wymagania w zakresie efektów pracy dydaktyczno - wychowawczej, ale szybciej też zachodzą zmiany w treściach, metodach i organizacji kształcenia. Nauczyciel stoi wobec konieczności integrowania coraz bogatszych oddziaływań wychowawczych i efektywnego wykorzystywania środków oddanych do jego dyspozycji, co wymaga nieustannej pracy nad sobą. Do specyfiki zawodu należy też szybki proces starzenia się przygotowania dlatego tak ważne jest doskonalenie zawodowe i uprawianie samokształcenia." Charakter pracy, który na ogół sprzyja rozwojowi nauczyciela, zawiera szereg elementów mogących powodować deformacje zawodowe - większe niż w innych zawodach możliwości sytuacji konfliktowych, wyczerpania nerwowego rutyny, inklinacji infantylności i apodyktyzmu. Obraz zrozumiątego, apodyktycznego zawodowca to przykład biernego poddawania się nauczyciela deformującym wpływom zawodowym.”¹⁴

Dowodzi to, że sprawa nieustannego doskonalenia własnej osobowości, jej wzbogacania i modyfikowania, rozszerzanie aktualizowanie wiedzy i umiejętności, podnoszenie poziomu kultury ogólnej i pedagogicznej, reorganizacja doświadczenia nawyków w zawodzie nauczycielskim wysuwają się na czołowe miejsce. Samo kształcenie jest więc procesem docierającym do wszystkich stref osobowości pracującego nad sobą nauczyciela - intelektualnej, emocjonalnej, - działaniem i przeżywaniem pobudzającym wyobraźnię i aktywność.

Jeśli samokształcenie jest ukierunkowane na zmiany w poszczególnych strefach osobowości, mówimy o samowychowaniu moralnym, intelektualnym, społecznym, estetycznym, fizycznym i praktycznym. W pracy nauczyciela ważne jest samowychowanie

moralne. Nauczyciel powinien przyswajać sobie normy moralne i według nich postępować. Należy tutaj wymienić przede wszystkim prawdomówność czyli uczciwość w przekazywaniu informacji oraz słowność w realizacji wszelkiego rodzaju zobowiązań. Również rzetelność w postępowaniu i wykonywaniu obowiązków wyrażona tylko drobnym i zaangażowanym spełnieniem wytyczonych zadań, jak i uczciwym postępowaniem wobec drugich w myśl zasad „ucz się i pracuj rzetelnie, bo z owoców tej pracy i nauki korzystają inni, jak ty korzystasz z nauki i pracy drugich.” Ważna jest też gotowość do pomocy i obrony słabych czyli chęć służenia pomocą słabym i stawania w ich obronie, kiedy zajdzie potrzeba. Również w nagłych wypadkach, wzajemne poszanowanie - a więc poszanowanie cudzej i własnej godności, uszanowanie zdanie i postawy ucznia oraz jego przekonań, poszanowanie jego zdrowia, majątku, respektowanie zasad sprawiedliwości i praworządności, równości społecznej oraz poszanowanie dóbr osobistych. Nauczyciel powinien zaszczerpić te zasady swoim uczniom poprzez własny przykład życia tymi zasadami.

Wychowanie intelektualne polega na samodzielnym wzbogacaniu wiedzy o rzeczywistości, modernizowaniu jej i przewartościowywaniu, pielęgnowanie wartościowych zainteresowań kulturalnych, rozwijaniu zdolności umysłowych i umiejętności rozwiązywania problemów, zwłaszcza umiejętności posługiwania się zdobywaną wiedzą w życiu.

W celu pogłębiania wychowania społecznego w procesie samokształcenia należy wykształci w sobie cechę ofiarności na rzecz innych, ukształtować w sobie bardzo istotną cnotę, jaką jest autonomiczne zdyscyplinowanie oraz odpowiedzialność za swoje czyny wynikające z poczucia obowiązku i ze świadomości współżycia społecznego. Ważne jest też wdrażanie siebie i innych do aktywnego udziału w grupie społecznej, wyrabianie gotowości pracy na rzecz kolektywu.

Wychowywanie estetyczne polega na wyrabianiu umiejętności postrzegania i poprawnego wartościowania piękna oraz głębokiego jego przeżywania, jak też na wdrażaniu do kulturalnego zachowania się w każdym miejscu i okoliczności. Jest ono nierozdzielnie związane z kształceniem umysłu oraz wychowaniem moralnym i fizycznym. Kształcenie umysłowe daje ogólne podstawy wiedzy. Obcowanie zaś z działaniem poetyckim, malarskim, muzycznym, sztuką teatralną czy filmem pogłębia stosunek do zjawisk otaczającej rzeczywistości. Jednocześnie to obcowanie ze sztuką pobudza umysł do aktywności, A TYM SAMYM GO ROZWIJA. Przeżycia estetyczne kształcą wyobraźnię, aktywizując umysł w twórczych jego kategoriach, pomagają myśleć i zwiększają lotność umysłu. Wychowanie estetyczne jest częścią wychowania wszechstronnie rozwiniętego człowieka. Człowiek ukształtowany jednostronnie nie przeżywa pełni życia, ani nie rozwija swoich możliwości w pracy zawodowej, społecznej i kulturalnej. W procesie samokształcenia trzeba więc docenić również rolę wychowania estetycznego i podnosić swój poziom kultury. W tym celu nauczyciele powinni zwracać uwagę na poprawność i estetykę wyrażania swoich myśli, czyli być dla uczniów wzorem pięknej polszczyzny, czytać dzieła literackie, brać udział w przedstawieniach teatralnych i koncertach, w imprezach kulturalnych, zwiedzać muzea, wystawy, zabytki, dbać o higienę i estetykę miejsca pracy, przestrzegać wymóg kultury dnia codziennego. Praca samokształceniowa może być skierowana na zagadnienie pracy zawodowej, czyli doskonalenie zawodowe. Starania o uzyskanie zmian w tym kierunku dotyczą: aktualizowanie kwalifikacji zawodowych do bieżącego poziomu nauki i techniki w danej dziedzinie, pogłębianie specjalizacji w toku pracy zawodowej, usprawnianie procesu pracy. Właściwością zawodu nauczyciela stało się obecnie samokształcenie przez całe życie.

Przez różne formy samokształcenia, nauczyciele dążą do realizowania określonych celów. Jako cele samokształcenia, wybiera się to, co się wysoko ceni, to, czemu przypisuje się wartość. Zespół naczelných wartości uznanych za cel samokształcenia nazywa się ideałem samokształceniowym. Istniejące najmniej trzy sposoby wyrażania ideału samokształceniowego. Pierwszy polega na ustaleniu wzoru osobowego, do którego człowiek

pragnie się upodobnić. Drugi sposób określania ideału samokształceniowego polega na ustalaniu wartości, które człowiek pragnie osiągnąć. Może to być np. wiedza, mistrzostwo w zawodzie, sprawność intelektualna lub fizyczna, obcowanie ze sztuką, uszlachetnianie stosunku do innych ludzi, twórcze wypowiadanie siebie, zaspokajanie zainteresowań. Trzeci sposób polega na ustalaniu zadań lub ról społecznych, których wypełnianie doskonalą się poprzez samokształcenie, zmierzające do osiągnięcia wysokiego stopnia doskonałości.

Ideał samokształceniowy wyraża potrzeby i zainteresowania społeczne nauczyciela. Poprzez uprawianie samokształcenia, dąży się do zaspokajania potrzeb wyższego rzędu. Potrzeby i zainteresowania spełniają rolę motywów samokształcenia, które pobudzają człowieka do działań i ukierunkowują je. Wykształtowanie odpowiedniej motywacji należy więc do ważnych warunków efektywnego uprawiania samokształcenia. Decydujący wpływ na samokształcenie nauczycieli wywierają potrzeby zawodowe i zainteresowania. Uświadomienie sobie tych potrzeb i zainteresowań następuje najczęściej w toku wykonywania zadań zawodowych. Istotny wpływ na proces kształtowania motywów samokształcenia m.in. atmosfera w zespole nauczycielskim, postawa zwierzchników i inne sytuacje zewnętrzne. O skuteczności uprawiania samokształcenia decyduje pozytywna motywacja i sprecyzowane cele samokształcenia, oraz realizacyjna strona samokształcenia.

Każdy ideał powinien być ujęty w konkretny program wykonawczy, polegający na skonkretyzowaniu treści, miejsca i czasu samokształcenia. O charakterze koncepcji realizacji samokształcenia decydują wyznaczone cele. Inaczej trzeba ujmować koncepcję wykonawczą, gdy zamierzamy doskonalic charakter, opanowywać emocje, czy ćwiczyć wolę, a inaczej - gdy dążymy do osiągnięcia mistrzostwa w pełnieniu określonej roli np. w zawodzie nauczyciela, oraz pragniemy opanować konkretne umiejętności. Istotne znaczenie ma dobór treści samokształcenia obejmujących nie tylko problematykę pedagogiczną, ale także indywidualne, pozazawodowe zainteresowania i uzdolnienia.

W samokształceniu trzeba sięgać do odpowiednich źródeł informacji i wpływów, stosownie do jego celów i treści. Dobór źródeł samokształcenia stanowi bardzo ważny element w pracy nad osobistym rozwojem nauczyciela i jego samowychowaniem. Osiąganie celów samokształcenia przez korzystanie z określonych źródeł wymaga zastosowania odpowiednich metod. Przy doborze trzeba się kierować dążeniem zarówno do osiągnięcia celów samokształcenia, jak i optymalizacji działań samokształceniowych. Wysoce efektywne są metody kompleksowe, aktywizujące ludzi, powodujące zaangażowanie świadomości i uczuć w osiągnięcie celów samokształcenia. Właśnie te metody powinny dominować w samokształceniu nauczycieli.

Samokształcenie odbywa się w określonym czasie i miejscu, najczęściej w czasie wolnym od zajęć zawodowych, społecznych i rodzinnych, choć może się odbywać w toku wypełniania określonych obowiązków. Nauczyciel świadomie, stosując różne metody pracy z uczniami, dokonuje określonych obserwacji i podejmuje próby ich uogólnienia. Refleksyjna praca zawodowa i społeczna oraz wypełnianie określonych obowiązków mogą zostać włączone do procesu samokształcenia. Najczęściej jednak samokształcenie nauczycieli wymaga dysponowania czasem wolnym np. przy studiowaniu literatury naukowej, popularnonaukowej. Nauczyciel powinien kontrolować przebieg i efekty samokształcenia, co umożliwi mu samoocenę jego skutków, czyli weryfikację efektów pracy samokształceniowej.

Działalność pedagogiczna ma charakter twórczy, dlatego że kształtuje człowieka. Wymaga to od nauczyciela dużej wiedzy, wysokich umiejętności, oraz odpowiednich cech charakteru i postawy zawodowej. W działalności dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej zaangażowana jest cała osobowość nauczyciela. Wywiera on ogromny wpływ na kierunek, tempo i treść rozwoju wychowanków, kształtując ich osobowość, zgodnie z wymaganiami ideału wychowawczego. Reprezentuje również interesy i wymagania społeczeństwa wobec dzieci i młodzieży, oraz interesy i potrzeby wychowanków wobec społeczeństwa. Z tego

względem nauczycielowi stawia się wysokie wymagania, zwłaszcza w dziedzinie kultury zawodowej. Podstawowymi jej elementami są: postawa społeczno moralna, wrażliwość ideowa i estetyczna, wysoka wiedza specjalistyczna, wiedza i umiejętności pedagogiczne, doświadczenie zawodowe i twórczy stosunek do wykonywanych zadań. Osiąganie wysokiego poziomu tak rozumianej kultury zawodowej, która odbywa się w toku kształcenia i w toku pracy zawodowej, wymaga od nauczyciela świadomego podejmowania wysiłków samokształceniowych, których wyrazem jest samowychowanie. Zdobyta w procesie samokształcenia wiedza psychodydaktyczna, wiedza rzeczowa z danej dziedziny, a także umiejętności doskonalone przez nauczyciela mają wpływ na jego samowychowanie - ogólny rozwój osobowości: wyzwalają postawy twórcze, wrażliwość na potrzeby i oczekiwania wychowanków oraz otwartość w kontaktach międzyludzkich.

BIBLIOGRAFIA

- Dawid J. „ O duszy nauczycielstwa " - PZWS Warszawa 1962
- Filipowicz F. Rataj M. „ Yademecum młodego nauczyciela" – WSIP Warszawa 1977
- Grzegorzewska M. „ Listy do młodego nauczyciela" - PZWS Warszawa
- Kupisiewicz Cz. „ Dydaktyka ogólna " - Warszawa 2000
- Maciejewski J. „ Samokształcenie w procesie nauczania „ –Warszawa wyd. Bellona 1998
- Maziarz Cz. „ Proces samokształcenia „ - PZWS Warszawa 1966
- Nowicki T. „ Kształcenie i doskonalenie pracowników. Zarys andragogiki pracy „ - PWN Warszawa 1983
- Okoń W. „ Zarys dydaktyki ogólnej „ - PZWS Warszawa 1970
- Prokopiuk Wł. „ Wieloaspektywność samokształcenia nauczycieli i poszukiwania jego nowego sensu „ - wyd. Totus Białystok 1992
- Skrzypczak H. „ Organizacja i metody samokształcenia „ –WSIP Warszawa 1984
- Suchodolski B. „ Pedagogika „ - PWN Warszawa 1985
- Turoś L.»Andragogika „ - PWN Warszawa 1978
- Urbańczyk F. „ Problemy oświaty i dorosłych „ - PWN Warszawa 1978
- Wojciechowski K. „ Wychowanie dorosłych „ - ZNIO 1973

PRZYPISY

1. Turoś I. - Andragogika. PWN Warszawa 1978
2. Urbańczyk F. - „Problemy oświaty dorosłych” PWN Warszawa 1973
3. S. Maziarz Cz. - „Proces samokształcenia” PZWS Warszawa 1966
4. Urbańczyk F. - „Problemy oświaty dorosłych” PWN Warszawa 1973
5. Tamże
6. Maziarz Cz. - „Proces samokształcenia” PZWS Warszawa 1966
7. Skrzypczak H. - „Organizacja i metody samokształcenia” WSIP Warszawa 1986
8. Tamże
9. Dawid J. - „O duszy nauczycielstwa” PZWS Warszawa
- 10, 11 - Filipowicz F. Rataj M. - „Vademecum młodego nauczyciela” WSIP Warszawa 1977
12. Grzegorzewska M. - „Listy do młodego nauczyciela” PZWS Warszawa
13. Okoń W. - „Zarys dydaktyki ogólnej” PZWS Warszawa 1970
14. Filipowicz F. - Rataj M. „Vademecum młodego nauczyciela” WSIP Warszawa 1977